

ДИТЯЧА ЛІТЕРАТУРА: СТАН. ПРОБЛЕМИ. ПЕРСПЕКТИВИ

Дитяча література є складовою літературознавчої науки й водночас однією із філологічних дисциплін, що вивчаються у вищих педагогічних навчальних закладах. Як навчальна дисципліна вона має на меті вивчення історії літератури, що адресована дітям, а також літератури, що від початку дітям не призначалася, проте згодом увійшла в коло дитячого читання. Науковці часто підкреслюють нерівноправне становище дитячої літератури, наголошуючи на тому, що естетично маргіналізована з моменту виникнення, вона лише прокладає собі дорогу до художнього самозатвердження.

Вивчення історії і теорії дитячої літератури стикається з рядом проблем, що залишилися у спадок від попередніх етапів науково-викладацької практики та виникли в нових історичних умовах. Саме вони і є предметом розгляду в даній розвідці, а її метою – з'ясувати місце поняття „дитяча література” в теоретико-літературному дискурсі та спроможність сучасного літературознавства визначити його іманентні ознаки.

Найрепрезентативніші джерела [1], [2], [3] пропонують нам низку семантичних дублетів: „дитяча література”, „література для дітей”, „література для дітей та юнацтва”, „література дитячого кола читання”. Крім того, основна увага в цих визначеннях зосереджена на комунікативному розумінні природи цього явища, що, на жаль, не дає можливості усвідомити специфіку художнього коду, зрозуміти природу естетичної конвенційності дитячої літератури („Література для дітей – художні, науково-популярні та публіцистичні твори, написані письменниками безпосередньо для молодшого читача різних вікових категорій, починаючи з дошкільнят” [2,409]. „Дитяча література – література, творена безпосередньо дітьми” [2, 203].) Безперечно, „дитяча література” і „література дитячого кола читання” – поняття не тотожні, оскільки останнє, з одного боку, включає, крім дитячої художньої літератури, власне педагогічну та навчально-педагогічну літературу, а з іншого боку, жанри, котрі первісно «дитячими» і не вважались, і насправді такими не були. Тут необхідно зупинитися ще на одному важливому термінологічному протиріччі. Поняття «література для дітей» і «література про дітей» часто вживаються як синонімічні, хоча насправді такими не є. Художня література про дитинство включає в себе і твори про дітей, звернені до дитини. Разом з тим дитяча література не вичерпується творами про дітей. У дитячу літературу входить значне коло творів, адресованих дітям, що не мають героєм дитину.

Одностайної думки щодо об'єктивних критеріїв виділення дитячої літератури із літератури взагалі до цього часу немає. Її існування (і теоретично, і практично), як правило, визнається *de facto*. Окремі літературознавці не виділяють цього поняття, наполягаючи на спільних

естетичних властивостях. Існує думка, що дитяча література - це різновид масової літератури з невисоким художнім рівнем.

Усе ж домінує протилежний погляд, згідно з яким дитяча література— окремий, специфічний тип літератури. Але, на жаль, сьогодні ще відсутня методологічна база й термінологічний інструментарій щодо побудови теорії дитячої літератури. У попередні десятиліття пошук методологічних опір вівся переважно в педагогіці й соціології, в психології і психоаналізі. Ніколаєва С. зокрема зазначає, що „Принципова відмінність між дослідженнями з дитячої літератури й загальним літературно-критичним дискурсом полягає в тому, що коли „доросла" література вивчалась у її відношенні до філософії, історії ідей та естетики, дитячу літературу завжди відносили до виховання" [4, 7].

Педагогічний підхід до дитячої літератури розглядає її в основному як допоміжний засіб у навчанні й вихованні дітей. Іванюк С., наприклад, стверджує, що „саме педагогічною спрямованістю, дидактизмом цей різновид художньої літератури відрізняється від інших"[5, 176] Сьогодні «літературний дидактизм» відійшов у минуле в розвитку дитячої літератури, хоча дидактичний критерій ще й зараз претендує на роль одного з провідних. Звичайно, письменники при написанні творів спираються на свої уявлення про світ, життєвий досвід, широкі зв'язки з реальністю (це підкреслюють і критики, і теоретики), проте література не повинна брати на себе роль морального проповідника, оскільки це повністю суперечить сучасним підходам до художньої творчості.

Психологічний підхід до дитячої літератури вважає специфічними особливості реципієнта, обумовлені його віком, або природу авторського таланту. У зв'язку з цим Ірина Чернявська стверджує, що „Естетичні особливості дитячої літератури диктуються самою природою дитини" [6, 15]. Іншої думки Валентина Бавіна. Дослідниця, зокрема, зазначає: „Коли ми відстоюємо право дитячої літератури на самостійне й рівноправне існування серед інших видів художньої літератури, ми ведемо мову не про призначення, а про природу художньої обдарованості її творців. Саме це відрізняє її від інших видів літератури й саме це робить її особливою, відмінною від інших книг в очах дитини" [7, 21].

Безумовно, письменницька майстерність, уміння знаходити спільну мову з дитячою аудиторією відіграють велику роль в успіху дитячої книги, проте необхідне ще й глибоке, різноаспектне пізнання дитячого світу.

Останнім часом в Україні з'явилась низка цікавих робіт, що зачіпають теоретичні проблеми дитячої літератури (йдеться зокрема про працю Славої М. „Попелюшка чи принцеса? Теоретичні моделі дитячої літератури" та Папуші О. „Дитяча література як маргінес літературознавчої теорії; До проблеми конституювання об'єктів наукового дискурсу"). Спираючись на здобутки зарубіжних учених, вони намагаються окреслити поняття „дитяча література" у філологічному аспекті.

М. Славова - дослідниця болгарської дитячої літератури -стверджує, що віковий критерій у дитячій літературі моделює особливий тип естетичної комунікації між письменником (доросла людина) і реципієнтом (дитина), коли

дорослий актуалізує дитяче в собі і прагне творчої реалізації через дитячий код, а дитина стає „співавтором” з вирішальним голосом при виборі репертуару і стратегій тексту, що забезпечують його „потенціал сприйняття”. Позиція дитини в тексті простежується за допомогою „рольових ігор” автора, а позиція дорослого – використанням дитячого досвіду й формуванням художнього образу на підставі уявлень письменника про дитяче бачення світу [4]. Цей „дитячий аспект” і визначає протоестетичну специфіку дитячої літератури.

О. Папуша називає дитячу літературу типовим естетичним предикатом, вважаючи її, з одного боку, назвою реальної форми літературного буття, з іншого – ціннісним судженням, метамовною **фігурою**:

- етимологічною (опірне слово вимагає літературознавчого контексту);
- кондиційною (якісна визначеність узалежнюється від соціальної природи явища як процесу і продукту суспільної комунікації, що загалом включене в широку антропологічну перспективу культурної трансляції досвіду, однак під дією повсякденних стереотипів редукується до проекту „педагогічного монологу” засобами художнього слова, де дитина – об’єкт впливу, а не суб’єкт розвитку);
- маргіальною (потребує додаткового обґрунтування та нових, ще невідрефлексованих координат) [8, 25 - 26].

Таким чином, у сучасній метамові, що описує дитячу літературу, функціоналізовані такі соціокультурні категорії: „тип культури – типестетичної свідомості”, „висока – масова культура”, „література – не література”, „літературне буття – буття книги”. Вони показують еклектику категоріального апарату співдружності наук у галузі дитячої літератури, тобто категоріального апарату інтердисциплінарного підходу.

Література для дітей має свою специфіку, але й підкоряється законам, що поширюються на словесність взагалі. Поліфункціональність закладена в самій природі слова, проте різні культурно-історичні епохи з багатьох функцій висувають на перше місце то одні, то інші. Особливість нашої епохи полягає в тому, що на літературу як одне з найдавніших мистецтв мають потужний вплив інформаційні системи – телебачення, комп’ютер.

Педагоги, керівники дитячого читання на перше місце ставлять **виховну та освітню функції**, що є першоосновою будь-якого навчання.

Актуалізація **комунікативної функції** привертає юного читача до книги, допомагає краще зрозуміти себе, навчає висловлювати свої думки та почуття.

Безперечно, **виховання естетичного смаку, почуття прекрасного, розуміння істинного в художній словесності – завдання класичної дитячої літератури**. Надзвичайно важливо це за умови насичення інформаційного простору псевдохудожньою літературою. Тому першорядного значення набуває **естетична функція літератури як мистецтва слова**.

Посилює кожен з вище зазначених функцій **гедоністична (функція насолодження, задоволення)**. Виділення її як самостійної дозволяє і керівників читання фіксувати в художньому творі «складові», що дозволяють досягти евристичного ефекту. Без урахування цієї функції дитина з часом втратить інтерес до читання.

Ще одна функція дитячої літератури – **риторична**. Дитина під час читання насолоджується твором і мимохіть стає співавтором письменника. Історія літератури має багато прикладів, як враження від читання, отримані в дитинстві, ставали поштовхом до власної творчості. Не випадково видатні педагоги знаходили взаємну залежність між процесом навчання грамоті та дитячою творчістю. На шляху від прочитаного твору до власної творчості лежить велика робота.

Погляди на дитячу літературу, отже, рухаються в напрямі філології й педагогіки, психології й соціології. Але уміння бачити цю дисципліну методологічно цікавою залишається сьогодні проблемою академічної науки в цілому. Якщо в США, Канаді, Німеччині, Франції робляться спроби її поступового подолання, то в Україні, на жаль, ця галузь залишається фактично нерозробленою. Так, описовий, поверховий характер мають літературознавчі дослідження творів для дітей (В. Костюченко „Українська радянська література для дітей. Літературно-критична хроніка“, С. Іванюк „Адресат - майбутнє. Герой і концепція адресата української радянської прози для дітей (1917 - 1941)“). У 1992 та 1999 роках видані хрестоматії дитячої української літератури, укладені за історичним принципом. Але вони не зосереджуються на специфіці курсу, а дають можливість лише простежити етапи розвитку української літератури для дітей

Отже, **дитяча література** – це світ художніх творів про те, що таке і хто така дитина, що таке її мікрокосм, і що таке її макрокосм, тобто все, що її оточує. Вона є органічною складовою загальної літератури зі всіма притаманними їй властивостями, при цьому орієнтованою на інтереси читача-дитини. Дитяча література має художню специфіку, адекватну дитячій психології. Найважливіші функції цієї літератури – давати дитині естетичну насолоду і сприяти формуванню її особистості.

Література **1. Програма** курсу „Дитяча література“ для студентів філологічних спеціальностей / Укладач Р.Є. Стаднійчук. К., 1994. **2. Літературознавчий** словник-довідник / Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін. - К., 1997. **3. Кіліченко Н.Л.** Українська дитяча література: Навчальний посібник. - К., 1988. **4. Славова М.** Золушка или принцесса? Теоретические модели детской литературы // Славова М. Волшебное зеркало детства. - К., 2002. - С. 5-14. **5. Іванюк С.** Випробування дитинством // Сучасність. - 1992. - № 3. - С. 173-177. **6. Чернявская И.** Каких доказательств требует аксиома? // Детская литература. - 1972. - № 7. - С. 12-16. **7. Бавина В.** А все-таки она вертится... // Детская литература. - 1972. - № 8. - С. 20-23. **8. Папуша О.** Дитяча література як маргінес літературознавчої теорії: До проблеми конституювання об'єктів наукового дискурсу // Слово і час. - 2004. - № 12. - С. 20-26.

Ключові слова: дитяча література, літературознавство, читач.

Spring's words: children's literature, reader, educational establishments.

У статті аналізуються сучасні проблеми дитячої літератури як навчальної дисципліни та складової літературознавства.

This article analyses the state of children's literature as a subject in higher educational establishments, and outlines the problems and the tasks of its studying.